

його світогляд. Він навіть докоряє собі і відчуває свою провину перед Маргаритою. Диявол отримує те, чого не мали дияволи усіх попередніх фаустівських творів світової літератури: здатності оцінювати свої вчинки з урахуванням діалектики понять “добро” і “зло”.

Цікавим фактом є також те, що трансформація диявола осмислюється драматургом не як божественний акт творіння, що здійснюється надлюдською силою. У прагненні Фауста змінити Мефістофеля проявляється специфічна здатність людини до перетворюючої творчої діяльності.

Як висновок, слід зазначити, що естетична значимість фаустівських творів 30-40-х рр. XX ст. полягає в тому, що в них здійснюється гуманістична трансформація традиційних образів і відповідної їм проблематики, а конкретно-індивідуальне розглядається з точки зору загальнолюдського. Фаустівські інтерпретації у драматургії XX ст. утверджують оптимізм та гуманізм, торжество добра і справедливості, могутність людського духу, символом яких став образ Фауста, що виник ще в минулих віках.

Список використаних джерел

1. Алешин С. 6 пьес / С. Алешин. – М.: Искусство, 1968. – 384 с.
2. Аникст А. “Фауст” Гете: Литературный комментарий / А. Аникст. – М.: Просвещение, 1979. – 240 с.
3. Апушкин Я. Конец старого Фауста // Апушкин Я. Драммы в стихах. – М.: Сов. писатель, 1979. – С. 321-342.
4. Гете И.В. Фауст / И.В. Гете. – М.: Худож. лит., 1969. – 512 с.
5. Манн Т. Иосиф и его братья / Т. Манн. – М.: Худож. лит., 1986. – Т.2. – 918 с.
6. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): монография / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
7. Нямцу А.Е. Рекомендации к изучению традиционных сюжетов и образов мировой литературы (советская драматургическая фаустиана) / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Черновицкий государственный университет, 1982. – Вып. 2. – 74 с.
8. Нямцу А. Русская фаустиана: учебное пособие / А.Е. Нямцу – Черновцы: Рута, 2009. – 288 с.

This article deals with the problems of modernization the plot of Gete's tragedy “Faust” in works of soviet dramatists in the end of 1930th – beginning of 1940th.

Key words: *tradition, character, drama, plot, myth.*

УДК 82.0:81'37

В.О. Коркішко

СЕМАНТИКА ТА ХУДОЖНІ ФУНКЦІЇ ХРОНОТОПУ ДОРОГИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ

В статті розглядаються проблеми визначення художніх особливостей втілення хронотопу дороги в літературному тексті, визначаються часові та просторові координати дороги в художньому творі. Проаналізовано специфіку функціонування мотиву дороги та жанру подорожі в світовій літературі та культурі, а також визначено художні функції хронотопу дороги в літературному творі.

Ключові слова: *хронотоп дороги, часопросторові координати, паломницька література, жанр подорожі, художні функції.*

Хронотоп дороги займає важливе місце у російській і зарубіжній культурі. До мотиву дороги зверталися письменники світової літератури від античності до сьогодення. Хронотоп дороги лежить в основі сюжету багатьох фольклорних творів, авантюрного, середньовічного лицарського, шахрайського романів, а також “Дон Кіхота” Сервантеса; мотив дороги активно використовується у поезії Олександра Пушкіна, Михайла Лермонтова, Владислава Ходасевича та ін.; хронотоп дороги є фундаментальною основою сюжетної лінії та композиційним стрижнем поем Миколи Некрасова “Кому на Русі жити добре” та “Мертві душі” Миколи Гоголя. Отже, актуальним є дослідження семантики та художніх функцій хронотопу дороги в літературному творі, що і є предметом даної статті.

Вперше на особливості хронотопу дороги звернув увагу Михайло Бахтін у своєму дослідженні “Форми часу і хронотопу в романі. Нариси з історичної поетики”. Учений показав зміст хронотопу

дороги в європейському романі, його метафоризацію як “життєвого шляху” та визначив головну характеристику хронотопу дороги – перевагу художнього простору над часом: “тут час як би вливається в простір і тече по ньому” [1, 242].

Володимир Топоров у своєму науковому дослідженні “Простір і текст” розглядає семантику хронотопу дороги крізь призму міфопоетики. Вчений визначає шлях у міфопоетичній і релігійній моделях світу як “образ зв’язку між двома позначеними точками простору” [6, 258], тобто як сполучення між віддаленою периферією та об’єктами, що заповнюють або утворюють простір. Науковець також зазначає, що досягнення мети суб’єктом шляху майже завжди пов’язано з підвищенням його соціально-міфологічного або сакрального статусу. Необхідно звернути увагу й на те, що важкість подолання шляху в міфологічному просторі являє собою постійну та невід’ємну його характеристику. Шлях героя супроводжується труднощами та небезпекою. Тому сам факт успішного проходження персонажем цього шляху, досягнення ним поставленої мети звеличує головного персонажа в ранг “героя”, підносить його над іншими персонажами духовно та соціально.

Слід зазначити, що шлях героя в міфологічному просторі здійснюється не тільки в горизонтальній площині. Світова література має багато прикладів зображення вертикального шляху героя. Так, починаючи з художніх творів античності, в літературі з’являється досить розповсюджений мотив подорожі в інфернальний світ. Це такі сюжети, як подорож Орфея в Аїд задля порятунку Евридики, шлях у потойбічний світ Одисея та Енея, подорож у пекло Данте тощо. Не менш розповсюдженим у світовій літературі й культурі є мотив подорожі у вищій небесний світ. Найчастіше такі подорожі здійснюються у снах, видіннях, молитвах або під час медитації. Як зазначає Володимир Топоров, тільки міфологічний персонаж або служитель культу, при наявності виняткових якостей, спроможні здійснити вертикальний шлях, у той час як на подорож у горизонтальній площині здатні представники “класу героїв” [6, 261]. Отже, за твердженням дослідника, проста людина може вступити на горизонтальний шлях, проте на подорож у вертикальній площині здатна лише його душа. Однак, Юрій Лотман у своїй науковій праці “Семіосфера” наголошує на можливості тілесної подорожі людиною в потойбічний світ і вказує на популярну в середньовічній літературі ситуацію праведника, взятого ще за життя в рай, або ж грішника, що відправляється живцем у пекло [5]. При цьому будь-яка подорож у горизонтальній площині в уявленні середньовічної людини набувала характеру паломництва; прагнення до святості відображалось у необхідності вступити на дорогу, здійснити переміщення в просторі: “зміна етичного статусу для середньовічної свідомості Давньої Русі означала переміщення в просторі – перехід з однієї локальної ситуації в іншу” [5, 295]. Події в літописах, апокрифах та історичних повістях давньоруської літератури найчастіше являють собою переміщення в просторі: військові походи, паломництва, візити у чужі країни тощо. Процеси народження й смерті, зміни соціального й духовного статусу, набуття життєвого досвіду тісно взаємопов’язані з фізичним шляхом, дорогою. Отже, саме життя середньовічної людини сприймається як подорож, фізичне переміщення в просторі.

На основі цих тверджень можемо зробити висновок, що в світовій літературі й культурі протягом всього розвитку цивілізації існує розуміння шляху-дороги як горизонтального та вертикального руху, що в більшості випадків несе семантику духовного, соціального та інтелектуального розвитку людини. Цей факт вказує на сакралізацію шляху-дороги в культурній площині суспільства.

Свідомостю процесу сакралізації шляху-дороги є також наявність божеств і покровителів шляху в різних релігіях світу. Аналізуючи різноманітні релігії та вірування народів світу, Володимир Топоров виділяє індійських богів Пушана, “майстра та хоронителя шляху”, богиню ранкової зорі Ушас, котра освітлює людські шляхи, Варуна, Індра, Агні, Сома та ін.; вказує на міфологічний образ “сакрального шляху” давньоєгипетського бога Ра, давньогрецьких богів Аполлона та Гермеса тощо [6, 265]. Необхідно зазначити, що низка обрядових дійств періоду язичництва включає в себе символічне проходження ритуального шляху з метою ініціації, духовного очищення, наближення до бога та ін. Перехід у інший, вищий від попереднього статус (віковий, соціальний, духовний) вимагає фізичного переміщення зі “свого” в інший “чужий” простір. Цей перехід реалізується в символіці хронотопу дороги як межі, кордону між світами – “своїм” і “чужим”, людським і потойбічним. Звідси й уявлення про дорогу як про “нечисте місце”, особливо на перехресті – просторі перетинання людей і демонічних істот.

Необхідно зазначити, що топос шляху не обмежується семантикою реально існуючої дороги. Саме слово “дорога” має багато визначень як в прямому значенні, так і в метафоричному. За словником Володимира Даля, дорога – це 1) місце для їзди, проходу або проїзду; 2) шлях, стежа, направлення та відстань від місця до місця; 3) сам процес поїздки, ходьби, подорож; 4) засіб, спосіб досягнення чого-небудь, рід життя, спосіб мислення, діла й учинки людини, а також ріка, смерть, Чумацький шлях тощо [3, 473]. На думку Володимира Топорова, в метафоричному

значенні дороги метою шляху є не його завершення, як результат, а сам шлях, “приведення свого Я, свого життя у відповідність з дорогою, з її внутрішньою структурою, логікою і ритмом” [6, 268]. На доказ свого твердження вчений посиляється на низку духовних концепцій, що підкреслюють уявлення про наявність шляху та вказують на можливість його відкриття: буддизм, даосизм, іудаїзм, гностицизм.

Необхідно звернути увагу на наявність таких культурних сентенцій, як широка / вузька, пряма / крива, Велика дорога, що вказують на метафоричне значення дороги як життєвого шляху, засобу пізнання світу та свого “Я”, набору життєвих правил і норм поведінки, життєвого кредо людини.

Свої чіткі ознаки має символіка дороги в слов’янському фольклорі. Так, Ольга Черепанова вказує на різноманітну семантику хронотопу дороги в художніх творах Давньої Русі: дорога – “людська доля”, “шлях у краще майбутнє”, життєвий шлях – “час життя”, історичний шлях – “послідовність історичних подій”, тернистий шлях – символ страждань заради інших і досягнення вічних цінностей та ін. [7].

Хронотоп дороги та його метафоризація як життєвого шляху відіграють важливу роль у фольклорних текстах. За Михайлом Бахтіним, дорога в фольклорі ніколи не буває просто дорогою, вона реалізується як метафора життєвого шляху або його частини [1, 252]. Герої усної народної творчості виходять на дорогу в пошуках своєї долі (в чарівних казках) або в устремлінні реалізувати свої героїчні функції (в бувальщинах); обираючи дорогу, вони обирають свій життєвий шлях. В дорозі випробовуються людські та героїчні якості фольклорних персонажів, перевіряються на міцність родинні зв’язки, почуття дружби, кохання, вірності тощо.

Широке семантичне коло шляху-дороги наявне в Біблії. Стародавні юдеї були кочовим народом, тому дорога відігравала важливу роль у їхньому житті, що відобразилося у мові й мовленнєвій свідомості євреїв.

Багато сюжетів Біблії побудовані на мотиві мандрів, подорожі, блукання: вигнання Адама й Єви з Едему та пошуки ними нового дому, подорож Авраама до Обраної землі, мандри Ноевого ковчега під час потопу, сорокарічне блукання євреїв у пошуках Землі Обіцяної, блукання Ісуса Христа пустинею тощо.

Життя людини в Біблії називається шляхом (“От Господа направляются шаги человека; человеку же как узнать свой путь?” [Притч. 20:24]; “Ибо перед очами Господа пути человека, и Он измеряет все стези его” [Притч 5:21]); смерть уособлюється шляхом (“Ибо летам моим приходит конец, и я отхожу в путь невозвратный” [Йов 16:22]). Метафоризацією шляху-дороги є задуми та діяння Господа: “... пути Мои выше путей ваших, и мысли Мои выше мыслей ваших” [Іс 55:9]; “Праведен Господь во всех путях Своих и благ во всех делах Своих” [Іс 144:17].

Слід зазначити, що шлях у Біблії часто несе в собі семантику поведінки, життєвої позиції людини: “... ходили блудно... скоро уклонялись от пути, коим ходили отцы их...” [Суд 2:17]; “...попустил всем народам ходить своими путями” [Діян 14:16]. При наявності такої семантики шляху, закономірним є уявлення християн про існування двох шляхів – праведного та гріховного – й необхідність вибору одного з них.

Шляхом в Біблії називається й сама нова релігія – християнство, яке несе в собі спасіння: “Он был наставлен в начатках пути Господня и, горя духом, говорил и учил о Господе правильно...” [Діян 18:25]; “Идя за Павлом и за нами, она кричала, говоря: сии человеки – рабы Бога Всевышнего, которые возвещают нам путь спасения” [Діян 16:17]. Спасіння для християнина втілюється у “великій дорозі”, якою будуть ходити лише праведні: “И будет там большая дорога, и путь по ней называется путем святым; нечистый не будет ходить по нему; но он будет для них одних; идущие этим путем, даже и неопытные, не заблудятся” [Іс 35:8].

Найвищою ланкою метафоризації шляху-дороги в Біблії є його уособлення в постаті Ісуса Христа: “Иисус сказал ему: Я есмь путь и истина и жизнь; никто не приходит к Отцу, как только через меня” [Ін 14:6].

Стосовно формотворчої функції хронотопу дороги доречно звернути увагу на жанр паломницької прози. На думку Петра Білоуса, “подорож” є одним із трьох понять, які складають номінативне ядро жанру паломницької літератури. Оповідання цього жанру зосереджується на зображенні ходіння паломників святими місцями. Метою подорожі стає не тільки поклоніння святим місцям, а й духовне очищення, самореалізація в географічній і духовній дорозі. Дорога в паломницькій літературі – це “алегорія життєвої дороги, духовного очищення, звільнення від гріховності через подолання перешкод і страждань; символ долі” [2, 4–9]. Паломництво сприймається як духовна дорога, яка виражається через реальний рух у просторі, подолання труднощів і своєї гріховності на цьому шляху, а також духовне збагачення людини.

Мотив подорожі в літературі втілюється в таких жанрах, як подорожні враження, події, спостереження, що повідомляють про маловідомі читачеві або нововідкриті країни; історії вигаданої мандрівки, стилізованої під опис реальної та ін. Хронотоп дороги в рамках мандрівних

мотивів у художній літературі лежить в основі жанру подорожі. Жанр подорожі в світовій літературі має багатовікову історію. Ще в античній культурі були відомі описи подорожування водою (періпли) та сушею (перієгеzi) [8, 277]. За твердженням Віктора Коровіна, “подорож призвано задовольнити відвічні людські бажання: відкриття нового, об’єднання, випробування”, що сприяло великій популярності жанру “подорожі” ще з часів Античності [4, 136]. Земні дороги направляють мандрівника в певну духовну реальність, паломництво – це подорож у таємний, багатий моральний світ особистості. Будучи синтетичним жанром, подорож найчастіше поєднує в собі елементи й ознаки інших літературних жанрів, що, на нашу думку, є основною причиною великої його популярності в світовій літературі. Ми розглядаємо жанр “подорожі” як особливий синтетичний літературний жанр, який у процесі свого розвитку протягом століть набуває певної специфічної форми в залежності від завдань і художнього задуму автора. Вдалою, на наш погляд, є система характерних ознак жанру “подорожі”, розроблена російським філологом В. А. Шачковою: 1) принцип жанрової свободи, що не виключає композиційної та структурної строгості твору; 2) особлива активна роль автора; 3) обов’язкові документальні елементи; 4) суб’єктивність авторського підходу, вигадка як невід’ємна частина тексту подорожі; 5) публіцистичність як спосіб вираження авторської позиції; 6) синтетичність жанра (взаємопроникнення і поєднання різних елементів: інших жанрів як художньої, так і небелетристичної літератури, а також пізнавальної, інформативної та суб’єктивної фактичних складових тексту); 7) дорога як тематичний і структурний стрижень твору [8, 281].

Отже, не зважаючи на еклектичний характер літературного жанру “подорожі”, константою для усіх творів цього жанру є хронотоп дороги, який являє собою тематичний і композиційний стрижень художньої “подорожі”.

У творах періодів античності, Середньовіччя та Ренесансу поряд із художньою функцією літературного твору наявна й пізнавальна функція. Так, з часів літератури античного періоду збереглися описи подорожей Геродота, вчених Олександра Македонського, “Географія” Стратона, “Німеччина” Тацита. В епоху Середньовіччя були відомими “Книга” Марко Поло, “Ходіння за три моря” А. Нікітіна, звіти про мандрівки на Схід П. Карпіні, У. Рубрука, твори паломницької літератури. Літературними подорожами Відродження стали твори Б. де Лас Касаса, бортовий журнал Х. Колумба, листи А. Веспуччі, щоденник А. Пігафетті. Літературу XVII–XVIII ст. збагатили документи, записи морських і сухопутних експедицій Р. Ла Саля, Дж. Кука, Л.А. де Бугенвіля, Ж.Ф. Лаперуза, В.І. Беринга та ін.; описи піратських авантур Ексквемеліна та У. Дампіра.

У XIX ст. поряд із документальними записами реальних подорожей – “Подорож на кораблі “Бігль”” Ч. Дарвіна, твори Ф. Нанесена, Н. Н. Міклухо-Маклая – з’являються твори, основу яких складають враження й думки автора. Такими ввійшли в літературу “Сентиментальна подорож” Л. Стерна, “Італійська подорож” Й. В. Гете, “Листи руського мандрівника” М. Карамзіна, “Подорож із Петербурга в Москву” О.М. Радищева. Розробляли жанр подорожних нарисів і представники романтичного напрямку: Ф. Шатобріан, А. Ламартін, Г. Гейне, Т. Гот’є, П. Меріме. До мотиву подорожі зверталися О.С. Пушкін (“Подорож у Арзрум”), В. Боткін (“Листи про Іспанію”), І.О. Гончаров (“Фрегат “Паллада””), А.П. Чехов (“Острів Сахалін”), В. Овчинников (“Вітка сакури”), М. Твен (“Простаки за кордоном”), Г. Белль (“Ірландський щоденник”), Ю. Смуул (“Льодова книга”) та ін.

У XX столітті з’являється науково-популярний жанр документальної подорожі: “Аку-Аку” та “Подорож на “Кон-Тікі”” Т. Хейердала, “За бортом за своєю волею” А. Бомбара, “Навколо світу за китами” Б. А. Зенковича, “Себе подолати” Ф. Чичестера тощо.

Подорожі й відкриття є сюжетною основою здобутків Ф. Рабле й В. Шекспіра. Філософський і соціально-утопічний роман будується на основі дорожніх заміток, спогадів про дивні країни (Т. Мор, Ф. Бекон, С. де Бержерак). У просвітницькому романі-подорожі, що ввібрав у себе риси авантюрного, філософського, психологічного романів, двигуном сюжету стають подорожні пригоди (“Робінзон Крузо” Д. Дефо й “Подорожі...” Дж. Свіфта, Т. Смоллетта, Л. Хольберга). Мотив подорожі лягає в основу творів “Паломництво Чайльд-Гарольда” Дж. Байрона та “Мобі Дік” Г. Мелвілла.

Часопросторові координати дороги відіграють важливу роль у художньому творі. Необхідно відмітити сюжетотворчу функцію хронотопу дороги як одну з найважливіших і найпоширеніших.

Необхідно звернути увагу й на формотворчу функцію хронотопу дороги. Часопросторові визначення дороги проявляються як частина художнього обрамлення тексту, а також можуть бути основою композиції літературного твору.

З цими двома функціями тісно пов’язана ще одна функція хронотопу дороги – жанротворча. Художні твори, в основі сюжету яких лежить мотив дороги, подорожі, блукання і т.д., а також ті, що композиційно побудовані на хронотопі дороги, дорожніх зустрічей і пригод, потребують вибору певного жанру літератури: роману-подорожі, лицарського, шахрайського, авантюрного роману тощо.

Поряд із перепетійною (сюжетотворчою) спостерігається й характерологічна функція хронотопу дороги – розкриття внутрішнього світу героя літературного твору, особливостей його характеру, специфіки настрою в певний момент повороту сюжетної лінії художнього твору. Хронотоп дороги також є засобом розкриття глибинних почуттів: на дорозі, як у екстремальній ситуації, проявляються основні риси характеру людини, її сутність.

Важливу роль хронотоп дороги відіграє в символіці художнього твору. Дорога в літературному тексті може бути символом життя людини, соціуму, існування певних верств суспільства, конкретної епохи, історичного розвитку країни, або ж символом долі всього людства.

Отже, можемо зробити висновок, що хронотоп дороги являє собою поєднання і взаємозв'язок просторових і часових визначень дороги в літературному творі, а також є одним із часопросторових класифікаторів художнього твору. Хронотоп дороги лежить в основі сюжету багатьох творів російської та зарубіжної літератури і є багатофункціональним елементом художнього твору: він здійснює сюжетотворчу, формотворчу, жанротворчу, характерологічну й символічну функції в літературному тексті.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С.234–407.
2. Білоус П.В. Українська паломницька проза : історія жанру : Монографія / П.В. Білоус. – К., 1998. – 128 с.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Рус. яз., 1981. – Т. 1 : А-З. – 1981. – 699 с.
4. Коровин В.Ю. Феномен странничества в русской культуре / В.Ю. Коровин // Университетская площадь. – 2009. – № 2. – С. 136–142.
5. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров / Ю.М. Лотман // Семиосфера. – С.-Петербург : Искусство СПб, 2004. – С. 250–335.
6. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура / В.Н. Топоров. – М., 1983. – С. 227–284.
7. Черепанова О.А. Путь и дорога русской ментальности и в древних текстах / О.А. Черепанова // Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции. – СПб., 1999. – С. 29–34.
8. Шачкова В.А. “Путешествие” как жанр художественной литературы: вопросы теории / В.А. Шачкова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского : Филология. Искусствоведение. – 2008. – № 3. – С. 2772–281.

Summary. In the article the problems of determination of artistic features of embodiment of chronotopos of road are examined in a literary text, temporal and spatial co-ordinates of road in artistic work are determined. The specific of functioning of reason of road and genre of trip is analysed in world literature and culture. Certainly artistic functions of chronotopos of road in literary work are examined.

Keywords: *chronotopos of road, temporal and spatial co-ordinates, literature of pilgrim, genre of trip, artistic functions.*

УДК 821.161.1Н-3.091

Г.М. Костенко

“БІЛІНГВІЗМ” В.НАБΟКОВА І “ВЕСНА У ФІАЛЬТІ” ЯК ВІДПОВІДЬ А.П.ЧЕХОВУ

Ця стаття ставить за мету розглянути різні точки зору на творчість Набокова в контексті діалогу культур і співвіднести отримані результати з аналізом оповідання “Весна у Фіальті” як продовження російської оповідної традиції від Чехова до Набокова. Зустріч з Чеховим подарувала Набокову сюжет для “Весни у Фіальті”, але також примусила переглянути класичне минуле, наповнити його новим, сучасним звучанням.

Ключові слова: білінгвізм письменника, національна традиція, національна ідентичність, діалог культур.